

De bízunk, hogy a „Semmi ágán vacogó szívűek” a csillagok alatt találkoznak valahol, a „felhő” közös bérlemény. A „kézben tartott órát” figyelik sokan.

És minden „üzenet” (így ez az album) ehhez az órához igazítja a szemlélőt és vágyakozót. Értsük meg értékét és félelmeit, vállaljuk játékait, mindazt, amire int és tanít.

BODRI FERENC

Tűnt nyarak királya

KISS DÉNES VÁLOGATOTT VERSEI

Kiss Dénes ahhoz a költőnemzedékhez tartozik, amelynek tagjai pályájukon a hatvanas évek elején indultak. Az „elszemélytelenítő kultusz”, a személyiséget romboló évek, a sematikus irodalom korszakában diákok voltak, jóformán kamaszként átélték az „októberi vihart”, majd megismerték a „történelmi pofonok szelét”. Első önálló verseskötetük némi megkésettiséggel a hatvanas évek első felében, harmincéves koruk táján jelent meg. (Kiss Dénes első kötete, a *Porba rajzolt szobafalak* 1962-ben látott napvilágot.) Ha neveket kellene mondani, akkor Ágh István, Baranyi Ferenc, Buda Ferenc, Csukás István, Orbán Ottó, Székely Magda nagyjában egy időben történt indulására gondolhatunk. Igen ám, de Kiss Dénest jobbára csak az említettek kortársának, nagyjában azonos évjáratú pályatársának — és nem nemzedéktársának, nem (Németh László szavával) „közös irodalmi vállalkozás sodrában úszó szellemek” közösségébe tartozó társnak — tekinthetjük. Költőnk „testvértelen ága” nemzedékének. Ha különféle műfaji, nemzedéki, kritikai és irodalomtörténeti áttekintések születnek, az ő neve többnyire hiányzik a fenti névsorból, még a *Szép versek* évenként megisméltődő seregszemléjéből is el-maradnak versei. Kiss Dénesnek nem poéta nemzedéktársai, csak példaképei, barátai, eszmetársai, szellemi rokonai vannak, s azok is jobbára a prózaírók vagy az idősebbek közül, amint a versek ajánlásai sejtetik. A címek alatt ezekkel a nevekkal találkozunk: Bertha Bulcsu, Szakonyi Károly, Fekete Gyula, Sánta Ferenc, Ilyés Gyula, Anna-Maija Raittila, Andrásy Kurta János... Költőtárs nevét csak a pályakezdés idején írta le: Ténagy Sándorét és Gyurkovics Tiborét.

A jelenség magyarázata éppúgy rejtőzhet a kor irodalmi életében, mint a költő tehetségének és alkatának természetében, az okokat éppúgy kereshetjük a költő sajátos életútjában, mint személyiségének karakterében. Talán túlzottan jelen idejű is ez a költészet még ahhoz, hogy végleges választ tudnánk adni a kérdésre.

Kiss Dénes sajátos lelkialkattal rendelkező költő. Önértelmezése pontos, telitalálat-értékű versekben fogalmazódik meg. Romantikus lélek; úgy érzi, egyénisége más, korábbi korszakba illett volna: „Ide keverték engem e korba / romantikus lehettem volna / most dühös vagyok már és goromba // Igazamért párbajra hívnám / aki megsértett / ki gyengét bántott / Most kiforgató szégyenérzet / kerget neki az utcáknak...” (*Átlátszik*.) Alaptulajdonsága a dac, az indulat, a düh: „távolságok láza toporzékol szívemben” — írja egyik korai versében (*Vágyódás*); később az indulat feladatvállalással, tenniakarással, öntudattal párosul: „Azt tettem mindig mi nehezebb.” Daccal fordul apja ellen; tudatosan őrzi magában az érzékeny, védtelen, játszani tudó gyermeket; barátkozó szeretettel közeledik embertársaihoz. Örökös lázban azonban nem lehet élni: indulatkitörései szinte törvényszerűen váltakoznak a visszafogottsággal, illetve a ki-kirobbanó indulatokban valójában a kisebbrendűségi érzés kompenzálódik. Az előbbi lelki folyamat figyelhető meg a következők versben:

„Örökös robbanás a létem; / ezért élek ily észrevétlen, // visszahúzódva embermélybe, / lélek-robajba elrejtözve.” (*Magány.*) Védtelenség és erő, lemondás és dac keveredik a következő versrészletben: „Lemondott énrólam a bába / már a harmadik napon / De mégsem éltem hiába / s nem hiába folytatom” (*Árnyékom vigyáz*). Az ilyen alkat szinte készletre van a megnövelt személyiségtudatra, a prófétai szerepvállalásra, a túlzott öntudatra. Kiss Dénesnek nemcsak egyszerűen nincs hajlandósága a megalkuvásra, de bizonyítani is akarja azt, nemcsak erős akar lenni, de határozott költői öntudattal is rendelkezik („így nő meg bennem az ember / ki kardok hegyén is dudorászik”), nemcsak vonzza a heroikus élet (nagyapjának mondja Hemingway-t), de a krisztusi szerepbe is beleéli magát, s hozzá minden irónia nélkül, „halálos” komolyan írja le a következő sorokat: „Az éjjel álomban / Pilátus előtt voltam / Poroszlóim a népből jöttek: / megvesszőztek és leköpdöstek” (*Pilátus előtt*). Mint látni fogjuk, ez a szerepkereső igény pályája során soha nem hagyja el, sőt egyre határozottabb tartalmat kap, s költészete karakterének meghatározó jegyévé válik.

A *Tűnt nyarak királya* Kiss Dénes korábbi hat kötetéből közül válogatást, mintegy harmadszáz verset. A költő ennek többszörösét írta, most elég szigorúan rostált, különösen a fiatalkori termést. A verseket négy ciklusba rendezte, a beosztás a kötetek sorrendjét követi, bár ez nem jelent itt szigorú időrendet. A cikluscímek sem azonosak a korábbi kötetcímekkel, inkább a költői pálya egy-egy nagyobb egységét, korszakát jelölik. Kiss Dénes az a költő, akinél a versek ciklikus-tematikus csoportosításának nem sok jelentősége van, költeményei egyetlen hatalmas monológ részeiként olvashatók. A gyermekkori mohó versírási kedvre visszagondolva mondja: „Azóta sejtem, hogy egész életében egyetlen verset ír a költő!” Ha vannak is másfajta költők, Kiss Dénes mindenképpen az, akire a monológyszerűség, a folyamatos beszéd jellemző. A versek intenzitálásában, lírai hőfokában sincs nagy eltérés: egyenletes líra ez, nincsenek kiemelkedő, meghökkentő csúcsai, de a feltűnő, bosszantó lapályok is hiányoznak.

A költői pálya epikus elemekkel átszőtt, leltározó hajlamú, a külvilágra figyelő, „megnevező” versekkel kezdődik. „Játékaim szerszámok voltak / s egy úton talált rongybaba. / Megsajnáltam éjjel a holdat. / Idomított csirkéim voltak...” (*Kiáltás*). A falusi gyerekkor, az ifjúkori szerelem, a gyári munka, a városi élet képei sorakoznak föl. Némi bőbeszédűséggel és közhelyes fordulatokkal igényes formakultúra és eredeti képek váltakoznak. Eszközei jobbára kipróbált, hagyományos eszközök: ellentétek, hasonlatok, metaforák. Egy-egy tömör, áttételes, aforisztikus vers azonban már most is megállít: „Sűrűsödik nyaraim mérge: / töményül bennem a ragyogás. / Köröttem árnyék: test gyöngéje, / dolgokon sötét tűz-lobogás...” (*Nyaraim*).

Ígénye a változásra korán megmutatkozik. Két ok is készítette a leíró, leltározó költészet elhagyására: az egyik a képzőművészet nagy modern alkotóinak a példája, a másik József Attila költészetének vonzása. Egymás után találkozik olyan alkotókkal, századunk nagy művészeivel, akik a kifejezés modern formáit valósították meg, s a költő e találkozások élményéről versekben, „szoborszimfóniák”-ban számol be. Szinte sorozatban születnek a Gauguinről, Kleeről, Egy Józsefről, Csontváryról, Van Goghról, Henry Moore-ról szóló versek. E művészek Kiss Dénes világát a narratív, leíró művészetől a látomásos, a varázsló, az alkotó-teremtő művészet, a „dimenziótlan birodalom” irányába tágitották. Az ő példájukhoz járult a modern líra nagy mestereinek megismerése, Apollinaire, Weöres Sándor, Nagy László indítása. Kiss Dénes nem átalálja megvallani, hogy sokat tanult tőlük, s indításukra kezd a leltározás és a leírás helyett igazi költészetet teremteni. Mestereit „tanítók”-nak nevezi; közülük is legtöbbit József Attilától tanult. Kiss Dénes azokhoz a költőkhöz tartozik, akiknek József Attila ígézetében sikerült saját hangjukra lelteni, akik a látás és a kifejezés pontosságára és újszerűségére benne találtak mércét. Emlékéhez újból és újból visszatér, s pályája egy-egy fordulóján hangos szóval idézi meg alakját (például a *Kék ikra*-ciklus prózai előszavában, vagy a *Magyar egysorosban*: „Szárszónak is egy a vége”).

Kiss Dénest a nagy költőelődhez kötötte néhány közös emlék, mindenekelőtt a gyárak világa, a gyári munka élménye. Szívesen hivatkozik József Attila kedvelt fogalmára, a rendre, s a közösség dolgai iránt elkötelezett költő példájával és felelősségével érzékeli a kor, a történelem kérdéseit, a közösségekhez, a hazához tartozás parancsát. Néhány pontos természeti megfigyelés, áttételességében is érzékletes kép ugyancsak a példaképre emlékeztet. A tartalmi megújulás formai változással jár együtt: első két kötete után a költő elhagyja az interpunkciót, a szavak közötti és a mondatvégi írásjeleket. „Úgy gondolom — írja Kiss Dénes —, minél pontosabb a vers gondolata, képe, annál szükségtelenebbek a mankók és az útkarók.” Az igazán szemléletfordító változást a költő világlátásában érzékeljük. Kialakul Kiss Dénes sajátos és önálló költői világa. Átéli a létezés gondjait, a magányt, az ürbe kivetett ember egyedüliségét, megváltatlanságát (*Óda az úrhöz*). Rádöbben saját létezésének tragikumára, s rádöbben az emberiséget fenyegető kollektív pusztulás lehetőségére. Indulata, láza most „méltó” tárgyat talál, s szorongását, félelmét költői látomásokban vetíti ki: „A kékség ágai / madarakat rügyeznek / Szél sóhajt felhőt / Az égen fut a szem / fut a szem fut a szem / Hol a vég hol a kezdet?” (*Hol*). Megnöveli személyiségét, az időben kitágítja létét, átlépi a történelmi időt, meghallja a tárgyak beszédét. Életérzése alapvetően tragikus, a hiány átélésétől, az elmúlástól, a magánytól szenved. De azáltal, hogy ezt a létet vállalni akarja és vállalni tudja, a kiemelkedés, a katarzis lehetőségét is magában rejt: „kemény leszek mint a mag / végleges arcú és szikár / szüntelenül szabadabb” (*Csöndben*).

Leszámítva néhány hosszabb terjedelmű és a szabad vers lehetőségét kipróbáló költeményt (mint amilyen például a remekbe sikerült *Szerszámok balladája*), a Kiss Dénes lírájára jellemző verstípus az emblémavers. A létkérdésekkel viaskodó, gondolati reflexióit versbe foglaló költő ebben a műformában találta meg legadekvátabb kifejezési lehetőségét. A vers néhány, elvontságában is érzékletes képpel kezdődik, majd a gondolati reflexiók felé halad, végül csattanóval, általánosítással, összegezéssel zárul. Az utat gyorsan teszi meg, a feszültség robbanásszerű erővel vezetődik le. Az interpunkciónélküliség oldja, sejtelmessé teszi, a többnyire ritmikus, dalszerű forma köti, fegyelmezi a lírai indulatot. Ha néhol fölismerjük is József Attila szelleműjét (például az ilyen sorokban: „Kit öröklétből végleg kivertek / ne várja azt már senki haza”), Kiss Dénes gondolati reflexiókkal telített, a létkérdésekkel vívódó költészete értékteremtő költészet. Kialakult önálló versvilága, kialakultak sajátos motívumai. „Sohasem egyenlet a vers / Nincs képlete / Meg se fejthető” — írja egyik költeményében (*Napbazuhanó*), de igaz az is, hogy ma már Kiss Dénes költészetének megvan saját motívumkincse, s motívumképzése, szókincea is számba vehető, leírható. Szimbólumként, ősmítoszként tér vissza verseiben az anya alakja és az elsüllyedt gyerekkor; leggyakrabban leírt verselemei a természetből merített jelenségek: éj, csillag, víz, föld, fény, szél, felhő. S akárcsak Vajda Lajos szuggesztív képein, az idegenség, a védtelenség, a magány meghökkenítő jelképeként szerepel verseiben a kés.

Amennyire a gondolati költészettel és a József Attila lírájával történt találkozás gazdagította Kiss Dénes poézisét, épp annyira kevésbé látszik szerencsésnek a költői megújulás keresésének a másik útja: a sámánköltő szerepének a vállalása s a nyelvi játékban tobzódó lírai nyelv megteremtésére tett kísérlet. Kiss Dénes szerepkereső alkatából következik, hogy sámánok utódának, a „szavak kengyelfutójának”, táltosnak, varázslónak képzeletét magát. Mint említettük, korábban is élt benne hajlam a személyiség megnövelésére; most ez a hajlam alakot, formát talált a sámánköltő szerepének vállalásában. A költészet varázslat; s a költő sámán: „százezer éves bennem az ember / ösztönöm ős-tana / százmillió! // Naponta élem ősök halálát / naponta esnek lábamhoz arcok / s lépek az úton emberi képre” — írja (*Örökös táborozáson*). A költő ki akarja tágítani tudását, s a sejtelemre, a képzeletre, látomásaira bizza magát. Rádöbben az anyanyelv lehetőségeire, s a vers a nyelvi játékok sokaságával telik meg. Az ősemberi és a kisgyermeki kedvtelés öröme járja át a költőt, a ragozás, a rímelés, az alliteráció végtelen lehetőségeit próbálja ki. Vala-

hol Kosztolányi rímvarázslatával, nyelvmsztikájával rokon ez a vállalkozás, ez a szómágia, mely a nyelv értelem előtti állapotát próbálja visszaidézni. Tagadhatatlan, hogy Kiss Dénes szójátékai, nyelvi leleményei a költészet új (és nagyon is ősi) lehetőségeit villantják föl, vakmerősége azonban nem ismer határt, s a nyelvi játékosság hol nyelvgyötrő, nyelvficamító mutatványba, hol mosolyt keltő erőltetettségre csap át. Ott igazán meggyőző, ahol nem a spekuláció eredményét, hanem a szó tényleges varázserejét, a játékosság felszabadító és fegyelmet kívánó szépségét érzékeljük.

A kötetben csak néhány helyen találunk évszámot a versek alatt. A legelső vers, az *Önarckép* alatt ez áll: 1958. A kötetzáró *Eligazító* keltezése 1979. január. Több mint húsz év választja el tehát a kötet két pólusát. A legelső vers legelső sora így hangzik: „Arcomat nézem: sosem leszek öreg!” Ha a költő arcán az elmúlt húsz év alatt gyűltek is ráncok, a lélek belső tájairól Kiss Dénes ma is elmondhatja: fiatal maradt, nem öregedett meg. Miben van fiatalságának titka? Miért nem öregedett meg? Erre pedig talán az *Eligazító* utolsó sorában találunk választ: „A versírással a hiábavalóságtól akartam óvni magam.” Kiss Dénes megőrizte a verset, és a költészet megőrizte Kiss Dénes lelkének fiatalságát. (*Magvető*.)

TÜSKÉS TIBOR

A szlovákiai magyarság folklórijának reprezentatív antológiája

ROZMARINGKOSZORÚ. SZLOVÁKIAI MAGYAR TÁJAK NÉPKÖLTÉSZETE
ÖSSZEÁLLÍTOTTA, A BEVEZETŐ TANULMÁNYT
ÉS A JEGYZETEKET ÍRTA KÓSA LÁSZLÓ

Népköltészetünk főbb műfajairól (dal, ballada, mese) és népzeneinkről is számos összesítő válogatás látott már napvilágot, ám ha mindezekre *táji* bontásban lennének kíváncsiak, feltűnő aránytalanságokat tapasztalhatunk. Különösen vonatkozik ez a határainkon kívüli magyarság folklórijára: míg például *Erdély* szinte ontja a különféle válogatásokat, és az utóbbi másfél-két évtizedben a jugoszláviai *Vajdaság—Baranya és Szlavónia* kutatása is felzárkózóban van, a szlovákiai magyarok szellemi kincseiről máig vajmi keveset tudunk. *Ág Tibor—Tőzsér Árpád: Édesanyám rózsafája* (1974) népzene-népdalválogatása törte meg végre a csendet, ezt elég nagy késséssel követte *Ág Tibor—Sima Ferenc: Vétessék ki szóló szívem... Szlovákiai magyar népballadák* (1979) című antológiája, és most végre ez az összesítő válogatás is megjelent az ismert magyarországi szakember, *Kósa László* gondozásában.

A kitűnően képzett, sokoldalú, céltudatos és szorgalmas fiatal kutatóról: *Kósa László*ról csak nemrég rajzoltam szakmai arcképet (ld. *Forrás*, 1978. 1. sz. 80—85. old.), aki most ezzel a reprezentatív, hézagpótló válogatással tovább öregbíti saját hírnevét, nekünk pedig lehetővé teszi, hogy végre áttekintsük a szétszórortan található szlovákiai magyar népköltészet egészét.

A kb. 700 000 főnyi odaíti magyarság folklóriját csaknem másfél évszázad óta kutatják, és pl. „palóc népköltési gyűjtemény” címmel vagy alcímmel ez idő alatt négy kisebb válogatás is megjelent már, a teljes körkép azonban mindmáig hiányzott. Pedig a jeles kutatók szinte szünet nélkül fáradoztak a gazdag szellemi kincsek feltárásán: így pl. a klasszikussá vált, első és máig egyik legjobb gyűjtőnk és szer-